

Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης

Τόμ. 2015, Αρ. 1 (2015)

Λειτουργίες νόησης και λόγου στη συμπεριφορά, στην εκπαίδευση και στην ειδική αγωγή: Πρακτικά 5ου Συνεδρίου

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ Π.Τ.Δ.Ε.
ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΗΣ ΨΥΧΟΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

5^ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ 19-21 Ιουνίου 2015

Υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού, Παιδείας και
Θρησκευμάτων

« Λειτουργίες νόησης και λόγου στη συμπεριφορά,
στην εκπαίδευση και στην ειδική αγωγή »

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2016

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Παπαδόπουλος Γεώργιος
Πολυγροντοπούλου Σταυρούλα
Μπασιτσέα Αγγελική

ISSN: 2529-1157

ΑΘΗΝΑ

Η κοινωνική νοημοσύνη σύμφωνα με τα μοντέλα των Daniel Goleman & Karl Albrecht

Ιωάννα Γαλατερού, Αλέξανδρος - Σταμάτιο
Αντωνίου

doi: [10.12681/edusc.182](https://doi.org/10.12681/edusc.182)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γαλατερού Ι., & Αντωνίου Α. -. Σ. (2016). Η κοινωνική νοημοσύνη σύμφωνα με τα μοντέλα των Daniel Goleman & Karl Albrecht. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 2015(1), 317-326. <https://doi.org/10.12681/edusc.182>

Η κοινωνική νοημοσύνη σύμφωνα με τα μοντέλα των Daniel Goleman & Karl Albrecht

Ιωάννα Γαλατερού, Εκπαιδευτικός
ΜΠΣ Ειδικής Αγωγής, Λογοθεραπείας-Συμβουλευτικής, Π.Τ.Δ.Ε- Ε.Κ.Π.Α.,
ioangal@hotmail.com

Αλέξανδρος-Σταμάτιος Αντωνίου,
Επικ. καθηγητής, Π.Τ.Δ.Ε- Ε.Κ.Π.Α.
as_antoniou@primedu.uoa.gr

Περίληψη

Με την ανάπτυξη του κλάδου των νευροεπιστημών και της ψυχολογίας μετά τη δεκαετία του 1990 διατυπώθηκαν σύνθετες θεωρίες για την κοινωνική νοημοσύνη, οι οποίες αναγνωρίζουν ότι «ο εγκέφαλός μας είναι κοινωνικός», υποστηρίζοντας τη σημασία της κοινωνικής νοημοσύνης για την επιτυχία των ανθρωπίνων σχέσεων και προτείνοντας ταυτόχρονα και τεχνικές βελτίωσής της. Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση δύο συγκεκριμένων μοντέλων για την κοινωνική νοημοσύνη: του Daniel Goleman και του Karl Albrecht. Το 2006, ο Daniel Goleman ανέπτυξε το δικό του μοντέλο κοινωνικής νοημοσύνης, το οποίο αποτελείται από δυο βασικά συστατικά, την "κοινωνική επίγνωση" (social awareness) και "κοινωνική ευχέρεια" (social facility), καθένα από τα οποία εμπεριέχει και επιμέρους στοιχεία. Κατά την ίδια περίοδο, ο Karl Albrecht πρότεινε το μοντέλο «S.P.A.C.E.», αποδίδοντας επιμέρους ιδιότητες στην κοινωνική νοημοσύνη, την οποία όρισε ως την ικανότητα του ατόμου για καλές συναναστροφές και αποδοτικές συνεργασίες με τους άλλους. Μέσω της κριτικής προσέγγισης του έργου των παραπάνω ερευνητών και της συναφούς διεθνούς βιβλιογραφίας σχετικά με τις προαναφερθείσες θεωρίες, επιχειρείται η παρουσίαση των βασικών τους σημείων και η εξαγωγή συμπερασμάτων που αφορούν εφαρμογές της κοινωνικής νοημοσύνης στην καθημερινότητα και κατ' επέκταση στην εκπαιδευτική πράξη.

Λέξεις-κλειδιά: κοινωνική νοημοσύνη, κοινωνική επίγνωση, κοινωνική ευχέρεια, μοντέλο S.P.A.C.E.

Abstract

The development of neuroscience and psychology since the 1990s saw the formulation of complex theories of social intelligence, which recognize that "our brain is social". These theories also underlined the importance of social intelligence to the success of human relationships and proposed improvement techniques. The aim of this paper is to present two specific social intelligence models: Those of Daniel Goleman and Karl Albrecht. In 2006, Daniel Goleman developed the social intelligence model that consists of two basic components, Social Awareness and Social Facility, each of them containing four individual elements. During the same period, Karl Albrecht suggested the model "S.P.A.C.E.", granting social intelligence individual properties, namely the person's ability to interact and collaborate with others. Through a critical approach of the two works, as well as the assessment relevant literature in the field this paper aims to present the main points of the aforementioned theories and draw conclusions concerning social intelligence applications to everyday life and to educational practice.

Keywords: social intelligence, social awareness, social facility, S.P.A.C.E. model

Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση δύο μοντέλων που αναπτύχθηκαν το 2006 και αφορούν στην κοινωνική νοημοσύνη. Αρχικά, περιγράφεται εν συντομία η απαρχή της εμφάνισης του όρου και οι ενστάσεις που τέθηκαν για την ύπαρξη της κοινωνικής νοημοσύνης ως αυτόνομη και ανεξάρτητη της γενικής νοημοσύνης. Εν συνεχεία, παρουσιάζεται η θεωρία του D. Goleman για την κοινωνική νοημοσύνη, η οποία αποτελεί προέκταση της δημοφιλούς θεωρίας του για τη συναισθηματική νοημοσύνη. Γίνεται αναφορά στην Κοινωνική Επίγνωση και την Κοινωνική Ευχέρεια, τους δύο άξονες που ορίζουν την κοινωνική νοημοσύνη, καθώς και στα επιμέρους στοιχεία που προϋποθέτει μια επιτυχημένη κοινωνική αλληλεπίδραση.

Κατ' επέκταση προτείνονται στρατηγικές που θα μπορούσαν να ενισχύσουν την καλλιέργεια της κοινωνικής νοημοσύνης στο σχολικό πλαίσιο. Έπειτα, αναλύεται το μοντέλο που προτείνει ο K. Albrecht με την περιγραφή των πέντε στοιχείων που στοιχειοθετούν το S.P.A.C.E., δηλαδή τη Επίγνωση της κατάστασης, την Παρουσία, την Αυθεντικότητα, τη Σαφήνεια και την Ενσυναίσθηση και παρουσιάζονται οι εκπαιδευτικές προεκτάσεις τις οποίες περιλαμβάνει ο ίδιος ο Albrecht στο έργο του. Τέλος, γίνεται μια σύνοψη των στοιχείων που ορίζουν με βάση τα μοντέλα το κοινωνικά ευφρές άτομο και των λύσεων που θα μπορούσε να παρέχει η κοινωνική νοημοσύνη στο περιβάλλον του σύγχρονου σχολείου, ενώ προτείνονται και θέματα για περαιτέρω μελέτη του ζητήματος.

Γενική ή κοινωνική νοημοσύνη;

Ο ορισμός της κοινωνικής νοημοσύνης και η ενασχόληση με αυτό το είδος νοημοσύνης ειδικότερα ξεκίνησε ήδη από το 1920, όταν ο αμερικανός ψυχολόγος E. L. Thorndike με το άρθρο του "Intelligence and its uses" αναγνώρισε τρεις εκφάνσεις της νοημοσύνης. Η ικανότητα του ατόμου να κατανοεί και να διαχειρίζεται αντικείμενα, αντιστοιχεί στην μηχανική νοημοσύνη, ενώ ως αφηρημένη ορίζει την ικανότητα για ενασχόληση με ιδέες και σύμβολα. Την κοινωνική νοημοσύνη την αναφέρει ως την ικανότητα του ατόμου «να κατανοεί και να διαχειρίζεται άνδρες και γυναίκες, αγόρια και κορίτσια - να συμπεριφέρεται συνετά στις ανθρώπινες σχέσεις». Ο ίδιος κρίνει πως υπάρχει μεγάλη ανισότητα μεταξύ των ειδών νοημοσύνης σε κάθε άτομο, καθώς όταν υπερισχύει η μια ικανότητα οι δυο άλλες εντοπίζονται σε μικρότερο βαθμό. Αναφέρει πως η νοημοσύνη είναι ένα χαρακτηριστικό που εμφανίζεται εγγενώς στο άτομο σε καθορισμένα επίπεδα, επιδέχεται όμως και βελτίωση μέσω της καλλιέργειας και της κατάλληλης εξάσκησης της. Όσον αφορά την κοινωνική νοημοσύνη θέτει το πρόβλημα της μέτρησής της, εφόσον είναι από τη φύση της δύσκολο να μελετηθεί σε εργαστηριακές συνθήκες (Thorndike, 1920)

Μετά το 1920 ο ορισμός της κοινωνικής νοημοσύνης έλαβε ποικίλες διαστάσεις με τον εμπλουτισμό και την επέκτασή του, ενώ έγιναν και απόπειρες μέτρησής της με σταθμισμένες δοκιμασίες. Εντούτοις, υπήρξαν και οι επικριτές της και θιασώτες της αυστηρά γενικής νοημοσύνης, ο πρώτος εκ των οποίων ήταν ο κατασκευαστής ενός τεστ νοημοσύνης ιδιαίτερα δημοφιλούς έως σήμερα. Ο D. Wechsler αρνήθηκε την ύπαρξη κοινωνικής νοημοσύνης ως διακριτή διάσταση και την αντιστοιχούσε ως "την γενική νοημοσύνη εφαρμοσμένη στις κοινωνικές περιστάσεις" (Wechsler, 1958). Έκρινε μάλιστα πως το ψυχομετρικό τεστ που ο ίδιος κατασκεύασε μπορεί να μετρήσει την κοινωνική νοημοσύνη, καθώς μελετά, μεταξύ άλλων, και την κατανόηση των κοινωνικών περιστάσεων. Στην περίπτωση αυτή η

κοινωνική νοημοσύνη συνδέεται περισσότερο με την κατανόηση του κόσμου, την προσαρμογή του ατόμου σε αυτόν και την αντίδραση στα ερεθίσματα που του παρέχει, αποτελώντας έτσι βασικό παράγοντα για την επιβίωση του (Kihlstrom & Cantor, 2000. Yermentayeva et al., 2014)

Το μοντέλο του D. Goleman

Η θεωρία της κοινωνικής νοημοσύνης του Daniel Goleman περιγράφεται στο βιβλίο του με τίτλο *Κοινωνική Νοημοσύνη, η νέα επιστήμη των ανθρώπινων σχέσεων* (2006). Η θεωρία αυτή αποτελεί ουσιαστικά την προέκταση της θεωρίας του Goleman για τη συναισθηματική νοημοσύνη. Έτσι, από τη μία πλευρά η συναισθηματική νοημοσύνη σχετίζεται με την ψυχολογία του ατόμου, καθώς μέσω της *Αυτογνωσίας* και της *Αυτό-ρύθμισης* στοχεύεται η προσωπική αποδοτικότητα. Αντίστοιχα, η κοινωνική νοημοσύνη, εμπεριέχει την *Κοινωνική Επίγνωση* και την *Κοινωνική Ευχέρεια* με τις οποίες επιτυγχάνεται μια ομαλή αλληλεπίδραση με τους άλλους, η γόνιμη επικοινωνία και εν γένει η κοινωνική αποδοτικότητα· μελετάται επομένως, η ψυχολογία της αλληλεπίδρασης μεταξύ δύο ατόμων.

Τις θέσεις του για την κοινωνική νοημοσύνη ο Goleman στηρίζει σε ευρήματα των κοινωνικών νευροεπιστημών. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά «ο εγκέφαλός μας είναι κοινωνικός» και «είμαστε συνδεδεμένοι για να επικοινωνούμε», καθώς οι νευροαπεικονιστικές μέθοδοι κατέδειξαν πληθώρα εγκεφαλικών περιοχών οι οποίες ενεργοποιούνται όταν συμμετέχουμε σε μια κοινωνική αλληλεπίδραση. Το μοντέλο του συνθέτουν δυο βασικά συστατικά: η *Κοινωνική Επίγνωση* (Social Awareness) και η *Κοινωνική Ευχέρεια* (Social Facility), καθένα από τα οποία εμπεριέχει επιμέρους στοιχεία με ιδιότητες που διευκολύνουν την κοινωνική αλληλεπίδραση (Goleman, 2006).

Κοινωνική νοημοσύνη	
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΓΝΩΣΗ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΥΧΕΡΕΙΑ
Πρωτογενής Ενσυναίσθηση	Συγχρονισμός
Εναρμόνιση	Αυτοπαρουσίαση
Ενσυναισθηματική ακρίβεια	Επιρροή
Κοινωνική γνώση	Ενδιαφέρον

Πίνακας 1: Η θεωρία της κοινωνικής νοημοσύνης του D. Goleman

A. Κοινωνική Επίγνωση

Η κοινωνική επίγνωση αφορά στην κατανόηση του εσωτερικού κόσμου του άλλου, τι αισθάνεται και τι σκέφτεται μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή, αλλά και την κατανόηση περισσότερο σύνθετων κοινωνικών περιστάσεων. Όπως παρατηρεί η Wawra (2009), η *Κοινωνική Επίγνωση* συνδέεται άμεσα με το πολιτισμικό υπόβαθρο του ατόμου, καθώς υπάρχουν πολιτισμοί, όπου η μη λεκτική επικοινωνία είναι περισσότερο έντονη και συνεπώς η κατανόησή τους προϋποθέτει σημαντικά επίπεδα κοινωνικής νοημοσύνης, στα πλαίσια της διαπολιτισμικής επικοινωνίας. Η *Κοινωνική Επίγνωση* δομείται από τέσσερα στοιχεία:

α) Η *Πρωτογενής Ενσυναίσθηση* (Primal Empathy) αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να αναγνωρίζει τα συναισθήματα του άλλου, τα οποία υποδηλώνονται με μη λεκτικές οδούς. Η ενσυναίσθηση αυτή λαμβάνει χώρα άμεσα και με αυτόματο τρόπο, το άτομο δε σταματά να στέλνει μη λεκτικά σήματα, ακόμα και αν προσπαθεί να αποκρύψει τα συναισθήματά του, ενώ και η ανάγνωσή τους από τον άλλο γίνεται ενστικτωδώς. Για τη μέτρηση της *Πρωτογενούς Ενσυναίσθησης*

υπάρχουν τεστ τα οποία στηρίζονται ακριβώς σε αυτή την ικανότητα αντίληψης των μη λεκτικών ενδείξεων.

β) Η *Εναρμόνιση* (Attunement) σηματοδοτεί το συντονισμό με το συνομιλητή μας, ο οποίος επιτυγχάνεται με την επικέντρωση της προσοχής μας σε αυτόν σε μια προσπάθεια βαθύτερης κατανόησης του και ουσιαστικής επικοινωνίας μαζί του. Πρόκειται για την ικανότητα του καλού ακροατή, που σέβεται τις απόψεις του άλλου πριν διατυπώσει την προσωπική του γνώμη θέτοντας τα θεμέλια για μια αποτελεσματική επικοινωνία.

γ) Η *Ενσυναίσθηματική Ακρίβεια* (Empathic Accuracy) σχετίζεται άμεσα με την *Πρωτογενή Ενσυναίσθηση* και αφορά όχι μόνο στην αναγνώριση των μη λεκτικών ενδείξεων, αλλά και στη βαθύτερη κατανόηση των συναισθημάτων και του τρόπου σκέψης του άλλου. Στο σημείο αυτό συμμετέχει λοιπόν σε μεγάλο βαθμό η ανώτερη οδός με την ενεργοποίηση της προμετωπιαίας περιοχής του νεοφλοιού.

δ) Η *Κοινωνική Γνώση* (Social Cognition), που περιλαμβάνει το σύνολο των γνώσεων του ατόμου για τη λειτουργία του κοινωνικού κόσμου. Ο τρόπος συμπεριφοράς σε μια κοινωνική περίπτωση, οι κανόνες ηθικής, η αναγνώριση του κοινωνικού πλαισίου και η αποκωδικοποίηση των κοινωνικών ρόλων που σχετίζονται με τη συμπεριφορά του ατόμου, αποτελούν θεμελιώδεις πτυχές της κοινωνικής νοημοσύνης και κατ' επέκταση απαραίτητα εφόδια για την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων, όπως είναι τα προβλήματα επικοινωνίας.

B. Κοινωνική Ευχέρεια

Η *Κοινωνική Ευχέρεια* εμφανίζεται δευτερογενώς και προϋποθέτει την κατάκτηση της κοινωνικής επίγνωσης. Έτσι, εφόσον το άτομο έχει κατανοήσει μέσω της *Κοινωνικής Επίγνωσης* τα στοιχεία της κοινωνικής περίπτωσης, θα αντιδράσει μέσω της *Κοινωνικής Ευχέρειας* σε όσα εξέλαβε από το συνομιλητή. Την *Κοινωνική Ευχέρεια* συναποτελούν τα παρακάτω στοιχεία:

α) Ο *Συγχρονισμός* (Synchrony) αποτελεί προϋπόθεση για την απόκτηση και των άλλων ικανοτήτων της *Κοινωνικής Ευχέρειας*, καθώς περιλαμβάνει το σύνολο των μη λεκτικών σημάτων που θα επιλέξει το άτομο για την αλληλεπίδρασή του με τον συνομιλητή. Η επιλογή των κατάλληλων μη λεκτικών σημάτων οδηγεί σε μια θετική αλληλεπίδραση και μια παραγωγική επικοινωνία. Η έλλειψη αυτής της ικανότητας αντίθετα, αποτελεί ένα είδος δυσλεξίας, τη «δυσσημία», όπου το άτομο αδυνατεί να αποκωδικοποιήσει τις μη λεκτικές ενδείξεις και να συγχρονιστεί με το συνομιλητή του. Τα αίτια είναι κυρίως περιβαλλοντικά και οφείλονται σε φτωχό σε ερεθίσματα και δυνατότητες επικοινωνίας περιβάλλον ή σε συναισθηματικά τραύματα. Η αντιμετώπιση της στρέφεται λοιπόν στην εκμάθηση και αποτελεσματική χρήση στοιχείων, όπως χειρονομίες, τόνος της φωνής και βλεμματική επαφή σε τέτοιο βαθμό, ώσπου να λειτουργούν αυτόματα και με αυθόρμητο τρόπο.

β) Η *Αυτοπαρουσίαση* (Self-presentation) σχετίζεται με τη χαρισματική προσωπικότητα και υποδηλώνει την ικανότητα του ατόμου να παρουσιάσει τον εαυτό του με τρόπο που θα αφήσει τις εντυπώσεις που επιθυμεί. Απαραίτητη κρίνεται η αυτοπεποίθηση, αλλά και η ικανότητα απόκρυψης ορισμένων συναισθημάτων, ενώ η εκφραστικότητα και η ευφράδεια του λόγου είναι ένα ακόμα στοιχείο που ενισχύει την *Αυτοπαρουσίαση*.

γ) Η *Επιρροή* (Influence) ορίζεται ως η ικανότητα του ατόμου να διαμορφώσει το αποτέλεσμα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Για την επίτευξη της *Επιρροής*, απαιτούνται οι όροι της *Κοινωνικής Επίγνωσης* του Goleman, όπως είναι η ενσυναίσθηση και η κοινωνική γνώση, αλλά και ο αυτοέλεγχος. Σημαντική κρίνεται και η εξισορρόπηση μεταξύ εκφραστικότητας και διακριτικότητας και η προσαρμογή

στο εκάστοτε κοινωνικό περιβάλλον, ούτως ώστε να προσεγγίσουμε την επιθυμητή έκβαση της επικοινωνίας.

δ) Το *Ενδιαφέρον* (Concern) είναι εκείνο που σε συνδυασμό με την ενσυναίσθηση αποτελούν κίνητρα που ενεργοποιούν τη βοήθεια προς τον πάσχοντα και τον έχοντα ανάγκη. Όπως αναφέρει ο Goleman, «το *Ενδιαφέρον* αντανακλά την ικανότητά μας για συμπόνια», για αυτό και η ελλιπής καλλιέργεια της προσοχής και του ενδιαφέροντος από την παιδική ηλικία ενδέχεται να οδηγήσει σε αντικοινωνικές συμπεριφορές.

Γ. Εκπαιδευτικές προεκτάσεις

Συνοψίζοντας τις παραμέτρους που προτείνει ο Goleman για την κοινωνική νοημοσύνη θα μπορούσαμε να καταλήξουμε σε κάποιες πρακτικές, οι οποίες με την εφαρμογή τους στην σχολική πραγματικότητα θα μπορούσαν να ενισχύσουν την κοινωνική αλληλεπίδραση εντός και εκτός των εκπαιδευτικών δομών. Με αναφορά στα στοιχεία της *Κοινωνικής Επίγνωσης* είναι έκδηλη η ανάγκη συστηματικής καλλιέργειας των δεξιοτήτων ενεργητικής ακρόασης.

Ένας καλός ακροατής είναι η προϋπόθεση για μια γόνιμη επικοινωνία και δυστυχώς συχνά παραμελείται η ενασχόληση με αυτήν. Απαιτείται λοιπόν η εκμάθηση εστίασης της προσοχής, ούτως ώστε να καταστεί δυνατή η αναγνώριση όχι μόνο των λεκτικών, αλλά και των μη λεκτικών σημάτων, που εκπέμπει ο συνομιλητής. Με την εκδήλωση του ενδιαφέροντος για τον άλλον και το σεβασμό στις απόψεις του, τα οποία προκύπτουν τόσο με τα λεγόμενα μας αλλά και με τις εκφράσεις του προσώπου ή τη στάση του σώματος, τίθενται τα θεμέλια για μια ομαλή διεξαγωγή της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, την εναρμόνισή μας με το συνομιλητή. Επιπρόσθετα, κρίνεται απαραίτητη η εκμάθηση των κοινωνικών κανόνων, των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων και του ηθικού κώδικα, που θα βοηθήσει τους νεαρούς μαθητές να επιλέξουν το κατάλληλο ύφος αποφεύγοντας να προσβάλλουν τον συνομιλητή τους και εκδηλώνοντας τη συμπεριφορά που αρμόζει στο εκάστοτε πλαίσιο.

Προχωρώντας στη φάση της απόκρισης σε μια κοινωνική αλληλεπίδραση, σε εκείνο που ο Goleman ονομάζει *Κοινωνική Ευχέρεια*, σημαντική κρίνεται η αυτογνωσία και η αυτοπεποίθηση για την έκφραση των απόψεων και την έκβαση της συνομιλίας στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Οι μαθητές θα πρέπει, συνεπώς, να γνωρίσουν τον εαυτό τους, τα δυνατά αλλά και τα αδύναμα στοιχεία της προσωπικότητάς τους, ούτως ώστε να μπορούν να *αυτοπαρουσιάζονται* και να επιλέγουν τα κατάλληλα μέσα (λεκτικά και μη λεκτικά) που θα προσελκύσουν το ενδιαφέρον του συνομιλητή. Επιπλέον, θα πρέπει να καλλιεργείται ο αυτοέλεγχος, ο οποίος θα αποτρέψει τις πιθανές συγκρούσεις, προτάσσοντας το σεβασμό προς τον άλλο. Συνακόλουθα, η καλλιέργεια της κοινωνικής νοημοσύνης θα μπορούσε να ωφελήσει σημαντικά τη διαπολιτισμική εκπαίδευση, μέσω της ενσωμάτωσης των εκάστοτε πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων και να οδηγήσει στην ανάπτυξη αντιρατσιστικής συμπεριφοράς στο σύγχρονο πολυπολιτισμικό σχολείο.

Το μοντέλο του K. Albrecht

Το μοντέλο «S.P.A.C.E» του Karl Albrecht συνίσταται σε μία θεωρητική κατασκευή που επιχειρεί όχι μόνο να περιγράψει την κοινωνική νοημοσύνη, αλλά ταυτόχρονα και να την αξιολογήσει και να παράσχει τρόπους περαιτέρω ανάπτυξης της σε προσωπικό επίπεδο με στόχο την κοινωνική αποδοτικότητα. Η ολοκληρωμένη μορφή του μοντέλου δημοσιεύτηκε το 2006 στο βιβλίο του με τίτλο *Social Intelligence, The New Science of Success*.

Για τη συγκρότηση της θεωρίας του ο Albrecht στηρίχθηκε σε δύο προϋπάρχουσες θεωρίες για τη νοημοσύνη, τις οποίες εξετάζει με κριτικό τρόπο σε μια προσπάθεια αφαίρεσης των όποιων προβληματικών στοιχείων είχε εντοπίσει. Με αναφορά στη Θεωρία της Πολλαπλής Νοημοσύνης (Gardner, 1983) υιοθετεί την άποψη ότι η συμβατική έννοια και μέτρηση της νοημοσύνης δεν κατορθώνει να περιλάβει όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης ύπαρξης και προχωρά στην υπέρβαση της νοημοσύνης ως γνωστικής ικανότητας. Σύμφωνα με τον Gardner, η νοημοσύνη συνδυάζει διαφορετικά είδη, τα οποία αν και διακριτά μεταξύ τους συνδυάζονται στο άτομο. Ο Albrecht, ωστόσο θεωρεί δύσκολη τη διάκριση των επιμέρους ειδών νοημοσύνης και συνεπώς επικεντρώνεται στην κοινωνική έκφραση της ανθρώπινης νοημοσύνης.

Επιπρόσθετα, αντλεί στοιχεία από τη Θεωρία της Συναισθηματικής Νοημοσύνης (Goleman, 1995), σύμφωνα με την οποία η ανθρώπινη νοημοσύνη μπορεί να μελετηθεί και να βελτιωθεί από το άτομο. Δεν αφορά αποκλειστικά τη γνωστική ικανότητα, αλλά περιλαμβάνει και τη διάσταση της συναισθηματικής νοημοσύνης. Η νοημοσύνη αυτή συναποτελείται από επιμέρους στοιχεία: την Αυτογνωσία, την Αυτορύθμιση, τα Κίνητρα, την Ενσυναίσθηση και τις Σχέσεις.

Με βάση τα παραπάνω, ο Albrecht προχωρά στη διαμόρφωση ενός νέου ορισμού για την κοινωνική νοημοσύνη, ο οποίος αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου για καλές συναναστροφές και αποδοτικές συνεργασίες με τους άλλους. Κατ' επέκταση, το άτομο με υψηλή κοινωνική νοημοσύνη κατορθώνει να έλκει τους άλλους (magnetic), ενώ η χαμηλή κοινωνική νοημοσύνη έχει ως αποτέλεσμα την απώθηση των άλλων (anti-magnetic). Έτσι, υπάρχουν οι «τοξικές συμπεριφορές», που οδηγούν σε αρνητικά συναισθήματα (αίσθημα ανεπάρκειας, θυμός, απογοήτευση, ενοχή), και οι «συμπεριφορές πνευματικής ικανοποίησης» (nourishing behaviours), που προκαλούν στον άλλο σκέψεις ότι είναι άξιος, ικανός, αγαπητός, αξιοσέβαστος και ότι εκτιμάται.

Το μοντέλο του στοιχειοθετούν πέντε επιμέρους, αλλά και αλληλοσυνδεόμενες μεταβλητές, οι οποίες σύμφωνα με τον ίδιο χαρακτηρίζουν την κοινωνική νοημοσύνη (Albrecht, 2006):

S	Επίγνωση της κατάστασης (Situational awareness)
P	Παρουσία (Presence)
A	Αυθεντικότητα (Authenticity)
C	Σαφήνεια (Clarity)
E	Ενσυναίσθηση (Empathy)

Πίνακας 2: Το μοντέλο S.P.A.C.E. του Albrecht

A. Επίγνωση της κατάστασης

Το πρώτο στοιχείο, η *Επίγνωση της κατάστασης* (Situational awareness) αφορά στην ικανότητα του ατόμου να αναγνωρίζει και να κατανοεί τις εκάστοτε κοινωνικές περιστάσεις και τις αντίστοιχες συμπεριφορές. Η αναγνώριση αυτή συντελείται μέσω της ερμηνείας των συναισθημάτων, των κινήτρων και των επιθυμιών των άλλων. Εξέχουσα σημασία για την *Επίγνωση της κατάστασης* έχει το πλαίσιο στο οποίο εκδηλώνεται μια συμπεριφορά, καθώς είναι αυτό που την

καθορίζει. Ο Albrecht κατονομάζει τρία είδη πλαισίου, ήτοι: το Πλαίσιο της Απόστασης (Proxemic Context), το Συμπεριφορικό Πλαίσιο (Behavioral Context) και το Σημασιολογικό Πλαίσιο (Semantic Context) και τονίζει την ανάγκη αναγνώρισης του νοήματος που απορρέει από αυτά.

Το *Πλαίσιο της Απόστασης*, αφορά στη δυναμική του φυσικού χώρου όπου συντελείται η κοινωνική αλληλεπίδραση και κατ' επέκταση στην επίδραση αυτού του χώρου στη συμπεριφορά και στο αποτέλεσμα της επικοινωνίας. Στη διαμόρφωση αυτής της δυναμικής σημαντικός είναι ο ρόλος του περιβάλλοντος, για παράδειγμα η ύπαρξη θορύβων και η ένταση του φωτός, καθώς επίσης και το είδος του πλαισίου εν γένει. Σύμφωνα με την Ανθρωπολογία, τα πλαίσια αλληλεπίδρασης είναι τέσσερα: Πρώτον, ο *δημόσιος χώρος* (public space), ο οποίος είναι ιδιαίτερα εκτεταμένος και δεν απαιτεί την κοινωνική αλληλεπίδραση. Δεύτερον, ο *κοινωνικός χώρος* (social space), ο οποίος αν και ευρύς, αναμένεται κάποιου είδους συναναστροφή. Τρίτον, ο *προσωπικός χώρος* (personal space), με συγκεκριμένα όρια στον οποίο προστατεύεται η ατομικότητα και του οποίου η προσέγγιση εξαρτάται από κοινωνικοπολιτισμικούς κώδικες, αλλά και τα μη λεκτικά σήματα που εκπέμπει το άτομο. Τέταρτον, ο *οικείος χώρος* (intimate space), που περιλαμβάνει τη σωματική επαφή και προϋποθέτει κάποια στενή προσωπική, συναισθηματική ή και σεξουαλική σχέση. Έτσι, ανάλογα με το χώρο αλληλεπίδρασης, απαιτούνται διαφορετικά επίπεδα συμπεριφοράς και κοινωνικής νοημοσύνης.

Το *Συμπεριφορικό Πλαίσιο*, περιλαμβάνει το πολιτισμικό κεφάλαιο, τις νόρμες και τις στάσεις των ατόμων σε συνδυασμό με τα συναισθήματα που βιώνουν τη δεδομένη στιγμή και τα κίνητρα που τους ωθούν στην εκδήλωση μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς. Η γόνιμη επικοινωνία και η αποφυγή συγκρούσεων εξαρτάται από το βαθμό ομοιότητας των παραπάνω στοιχείων μεταξύ των συνομιλητών. Καθίσταται συνεπώς σαφές, η ανάγκη προσεκτικού χειρισμού της κατάστασης σε περίπτωση διαπολιτισμικής επικοινωνίας, καθώς οι συνομιλητές προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια και ακολουθούν διαφορετικούς πολιτισμικούς κώδικες.

Το *Σημασιολογικό Πλαίσιο* στηρίζεται στην ψυχολογία της γλώσσας, σύμφωνα με την οποία οι λέξεις δεν είναι απλές αναπαραστάσεις συμβόλων, αλλά εμπεριέχουν πολλαπλές σημασίες και κρυφά και φανερά νοήματα τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν ανάλογα με τις προθέσεις του ομιλητή. Επιπρόσθετα, τα γλωσσικά πρότυπα που χρησιμοποιούνται είναι δηλωτικά του κοινωνικοπολιτισμικού status και του είδους της σχέσης των ατόμων που αλληλεπιδρούν.

B. Παρουσία (Presence)

Η *Παρουσία* περιλαμβάνει τα σήματα που μεταδίδουμε στους άλλους μέσω των λεκτικών αλλά και των μη λεκτικών οδών επικοινωνίας, όπως είναι για παράδειγμα οι κινήσεις του σώματος, οι εκφράσεις του προσώπου και ο χρωματισμός της φωνής. Τα σήματα αυτά καθορίζουν πόσο προσιτό είναι το άτομο και επιτρέπουν την αξιολόγηση και τη βαθύτερη κατανόησή του από τους άλλους. Έτσι, τα άτομα με υψηλή κοινωνική νοημοσύνη εκφράζουν ευγένεια και φιλικότητα εμπνέοντας εμπιστοσύνη στο συνομιλητή, ενώ αντίθετα ένα άτομο που παρουσιάζεται συνεσταλμένο και ανασφαλές δεν κατορθώνει να κερδίσει εύκολα την αναγνώριση από τους άλλους.

Ο Albrecht διερευνά την επίδραση του χαρίσματος στο στοιχείο της *Παρουσίας* κάνοντας του μια τριπλή διάκριση με βάση την επιρροή που ασκεί στους άλλους. Το *Χάρισμα Υψηλού Status* (Official charisma) είναι εκείνο που αποκτά οποιοσδήποτε λόγω της υψηλής κοινωνικής του θέσης, όπως είναι για παράδειγμα

ένας γνωστός πολιτικός ή ένας καταξιωμένος καλλιτέχνης. Το *Τεχνητό χάρισμα* (Artificial charisma) κατασκευάζεται για τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας όταν το άτομο προσπαθεί να ξεχωρίσει και να προβάλλει κάποιο ιδιαίρον χαρακτηριστικό του, θυσιάζοντας συχνά την αξιοπρέπεια του για τη διασημότητα. Το *Επίκτητο χάρισμα* (Earned charisma) αποκτάται μέσω σημαντικών πράξεων, ενός κατορθώματος που δεν στηρίζεται στο χρήμα ή την πολιτική δύναμη και δεν αποσκοπεί στην αναγνώριση, είναι εντούτοις εκείνο που έχει τη μεγαλύτερη διάρκεια και έκταση. Εν αντιθέσει προς τα τρία παραπάνω, τα οποία είναι επίκτητα, το *Πραγματικό χάρισμα* (Real charisma) είναι έμφυτο και αποτυπώνεται στην ικανότητα του ατόμου να μαγνητίζει τους άλλους και να ακολουθεί με πάθος τους στόχους του, ενώ διατηρεί μια μετριοφρων στάση και δεν επιδιώκει την αποδοχή από τους άλλους.

Επιπρόσθετα, ο Albrecht θεωρεί πως μια ευπαρουσίαστη εξωτερική εμφάνιση μπορεί να βοηθήσει σημαντικά στην κοινωνική ζωή του ατόμου, δίνοντας επιπλέον «πόντους». Αυτό σαφώς δε σημαίνει ότι και οι υπόλοιποι δεν μπορούν να τα καταφέρουν, απλά χρειάζονται ενδεχομένως περισσότερο κόπο και πιο έξυπνες κινήσεις.

Γ. Αυθεντικότητα (Authenticity)

Η *Αυθεντικότητα* προκύπτει από τα σήματα που λαμβάνουν οι άλλοι με τα «κοινωνικά τους ραντάρ» με βάση τη συμπεριφορά που εκδηλώνει το άτομο. Τα σήματα αυτά καθορίζουν το χαρακτηρισμό του ατόμου ως ειλικρινές, ηθικό, καλοπροαίρετο και αξιόπιστο ή μη. Σχετίζεται επίσης με την ικανότητα του ατόμου να κερδίζει την εμπιστοσύνη των άλλων, η οποία προϋποθέτει γνήσιο ενδιαφέρον, καλόβουλες προθέσεις, γενναιοδωρία, ευγένεια και ειλικρινή αισθήματα. Ο Albrecht προτάσσει την αξία της ειλικρίνειας τόσο σε σχέση με τους άλλους, αλλά και με τον ίδιο μας τον εαυτό υπό την έννοια της αυτογνωσίας, καθώς κρίνει πως μέσω αυτής μπορούν να δημιουργηθούν αξιόπιστες σχέσεις που προάγουν την κοινωνική αλληλεπίδραση. Αντίθετα, ο εγωκεντρισμός και η προσπάθεια εκμετάλλευσης των άλλων ή αντίστοιχα η έλλειψη αυτοεκτίμησης και η απάθεια που καθιστούν το άτομο θύμα εκμετάλλευσης, αν και αντίστροφες διαδικασίες αποδεικνύουν το ίδιο δύσκολη την κατάκτηση της *Αυθεντικότητας*.

Δ. Σαφήνεια (Clarity)

Η *Σαφήνεια* σχετίζεται με την ικανότητα του ατόμου αρχικά να κατανοήσει τον εαυτό του και στη συνέχεια να καταστήσει σαφείς τις επιθυμίες, να παρουσιάσει με επιχειρήματα τις ιδέες του και να εκφράσει με ακριβή δεδομένα τις επιδιώξεις του στους άλλους. Έχοντας κατακτήσει υψηλά επίπεδα αυτογνωσίας και μεταδίδοντας με σαφήνεια τις προθέσεις του στους άλλους μπορεί να ευοδωθεί μια καρποφόρα επικοινωνία και αποτελεσματική συνεργασία.

Στην επίτευξη της *Σαφήνειας* εμπλέκονται και πιο πρακτικά ζητήματα που αφορούν τη ροή και την άρθρωση της ομιλίας και την ικανότητα χρήσης του λόγου. Η ένταση, η συχνότητα και το χρώμα της φωνής συμβάλουν σε συνδυασμό με ένα πλούσιο λεξιλόγιο και το κατάλληλο ύφος στην έκφραση των ιδεών με αποτελεσματικό για την Σαφήνεια τρόπο. Επιπρόσθετα, ο Albrecht προτείνει έναν τριπλό κανόνα για την επίτευξη σαφήνειας (Triple-A Rule), σύμφωνα με τον οποίο: α) ο μέσος όρος λέξεων πρότασης δεν θα πρέπει να υπερβαίνει τις 20 λέξεις, ούτως ώστε να μην περιπλέκεται το νόημα (Average Sentence Length), β) θα πρέπει να αποφεύγεται σε μεγάλη έκταση η εξειδικευμένη φρασεολογία, η οποία προκαλεί σύγχυση στο συνομιλητή και δυσχεραίνει την κατανόηση (Avoid Jargon), γ)

προτείνεται η χρήση ενεργητικής φωνής, όπου είναι ευδιάκριτος ο δράστης της ενέργειας του ρήματος και η πράξη περιγράφεται με λιγότερες λέξεις (Active Voice).

Ε. Ενσυναίσθηση (Empathy)

Η *Ενσυναίσθηση*, σχετίζεται με την ικανότητα του ατόμου να κατανοεί τα συναισθήματα και τις επιθυμίες του άλλου και να καθορίζει με βάση αυτά τη συμπεριφορά του. Στα πλαίσια της θεωρίας της κοινωνικής νοημοσύνης η Ενσυναίσθηση δεν αφορά μόνο την ταύτιση με τον άλλο μέσω της αποδοχής του, αλλά ξεπερνά τον κλασικό ορισμό και αναφέρεται περισσότερο ως ένα θετικό συναίσθημα μεταξύ δύο ανθρώπων που απορρέει από τη μεταξύ τους αίσθηση σύνδεσης και οδηγεί σε αρμονική αλληλεπίδραση και συνεργασία. Με αμοιβαίο σεβασμό και «θεραπευτικές συμπεριφορές» ο Albrecht προτείνει ένα χρυσό κανόνα: «να συμπεριφέρεσαι στους άλλους, όπως αυτοί θα επιθυμούσαν να τους συμπεριφερθείς».

Επιπλέον σημειώνει τρεις αρετές (Three A's), οι οποίες κρίνει ότι διευκολύνουν σημαντικά την οικοδόμηση ενός υψηλού επιπέδου *Ενσυναίσθησης*. Η πρώτη, η *Επισταμένη ακρόαση* (Attentiveness), αφορά στην εστίαση του ενδιαφέροντος μας στον ομιλητή τόσο μέσω μη λεκτικών σημάτων, δηλαδή κατάλληλη στάση του σώματος, θετικές εκφράσεις προσώπου και χειρονομίες, όσο και μέσω λεκτικών, παραδείγματος χάριν η ανταπόκρισή μας στο ύφος του συνομιλητή. Επιπλέον, σημαντική θεωρείται και η *Αποδοχή* (Appreciation) των πολιτικών, θρησκευτικών πεποιθήσεων και της κουλτούρας του άλλου, η οποία είναι ενδεικτική του σεβασμού μας προς αυτόν και επιτρέπει την Ενσυναίσθηση ακόμα και όταν δεν ενστερνιζόμαστε κοινές ιδέες. Τέλος, η *Επιβεβαίωση* (Affirmation), η οποία εμπίπτει στις βασικές ανάγκες του ανθρώπου και δηλώνει την ανάγκη για εκδήλωση του ενδιαφέροντος και της αναγνώρισης της αξίας μας από τον άλλο.

ΣΤ. Εκπαιδευτικές Προεκτάσεις

Στο βιβλίο του για την κοινωνική νοημοσύνη ο Albrecht θέτει κάποιες εκπαιδευτικές προεκτάσεις του μοντέλου και προτάσσει την κοινωνική νοημοσύνη ως απαραίτητη ιδιότητα στο προφίλ του εκπαιδευτικού. Ως εκ τούτου, αφιερώνει ένα κεφάλαιο στο οποίο παραθέτει συμβουλές για τους εκπαιδευτικούς, οι οποίες θα βοηθούσαν στην ενίσχυση της κοινωνικής νοημοσύνης των μαθητών. Αναφέρει λοιπόν ότι θα πρέπει να δοθεί έμφαση στην καλλιέργεια δεξιοτήτων επικοινωνίας μέσω δομημένων προγραμμάτων ιδίως κατά την εφηβική ηλικία, οι οποίες βελτιώνουν την ικανότητα κοινωνικής αλληλεπίδρασης και την ωρίμαση του ατόμου.

Επιπρόσθετα, προτείνει την εντατική αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού με τη θέσπιση εξειδικευμένων προγραμμάτων που έχουν οργανωθεί από τους αρμόδιους οργανισμούς και περιλαμβάνουν τη γονεϊκή εμπλοκή. Μια ακόμα πρόταση, αφορά την αντιμετώπιση σοβαρών προβλημάτων όπως είναι η κατάθλιψη και η σχολική διαρροή μέσω των κατάλληλων για το φύλο και την ηλικία προγραμμάτων ενίσχυσης της αυτοπεποίθησης. Για τους εφήβους προτείνει, πιο συγκεκριμένα, και προγράμματα με τα οποία θα κατανοήσουν τα όρια των ανθρωπίνων σχέσεων, σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης και ασφαλούς διαδικτυακής κοινωνικής συμπεριφοράς.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας τις δύο θεωρίες θα μπορούσαμε να καταλήξουμε σε κάποια συμπεράσματα που αφορούν την κοινωνική νοημοσύνη. Η κοινωνική νοημοσύνη είναι ένα ανεξάρτητο είδος νοημοσύνης και σχετίζεται τόσο με την κατανόηση του εαυτού μας, όσο και των άλλων. Μέσω λεκτικών και μη λεκτικών οδών επικοινωνίας,

το κοινωνικά ευφυές άτομο κατορθώνει να «διαβάσει» τις επιθυμίες, τις επιδιώξεις και τα συναισθήματα του άλλου, με σκοπό να προσαρμοστεί στο κοινωνικό του περιβάλλον και τελικά να επιτύχει μια γόνιμη επικοινωνία και αρμονική συνεργασία με τους άλλους. Σημαντική για το σκοπό αυτό θεωρείται η κοινωνική γνώση, οι πληροφορίες για τους κοινωνικούς κανόνες και τις κοινωνικές νόρμες, που αποτελούν εφόδιο για τις κοινωνικές συναναστροφές. Συνιστά μια πολυδιάστατη έννοια με ιδιότητες που αφορούν τόσο την παρατηρήσιμη συμπεριφορά όσο και τις μη-παρατηρήσιμες εγκεφαλικές διεργασίες.

Η ένταξη θεωρητικών μοντέλων σχετικά με την κοινωνική νοημοσύνη στην εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί συνεπώς να βοηθήσει στην αντιμετώπιση σύγχρονων κοινωνικών προκλήσεων, όπως είναι ο σχολικός εκφοβισμός, η κατάθλιψη, η ασφαλής κοινωνική συμπεριφορά στο διαδίκτυο και η πολυπολιτισμική εκπαίδευση. Ταυτόχρονα, μπορεί να δώσει λύσεις και σε πιο παραδοσιακά εκπαιδευτικά ζητήματα, όπως είναι οι αρμονικές διαπροσωπικές σχέσεις στο σχολικό περιβάλλον και η διαχείριση των συγκρούσεων.

Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας έγινε λόγος για δύο συγκεκριμένα μοντέλα της κοινωνικής νοημοσύνης και ορισμένες εκπαιδευτικές προεκτάσεις τους. Το θέμα της κοινωνικής νοημοσύνης, ωστόσο, είναι ιδιαίτερα ευρύ και η περαιτέρω ενασχόληση με αυτό θα μπορούσε να λάβει ποικίλες διαστάσεις, όπως είναι η διερεύνηση της δυνατότητας απόκτησης της κοινωνικής νοημοσύνης από το άτομο, αν είναι έμφυτη ή αν συμβάλλουν οι περιβαλλοντικοί παράγοντες και συνεπώς αν εντέλει μαθαίνεται ή κατά πόσο επιδέχεται βελτίωση.

Επιπλέον, τα προβλήματα που προκύπτουν ως απόρροια της έλλειψής της και η σύνδεσή της με την ψυχολογία του ατόμου, με ψυχικές διαταραχές ή και διαταραχές του φάσματος των διάχυτων αναπτυξιακών, θα μπορούσε σε κάθε περίπτωση να αποτελέσει αντικείμενο ενδιαφέρουσας μελέτης. Τέλος, θα άξιζε να διερευνηθεί ο ρόλος που θα μπορούσε να έχει η κοινωνική νοημοσύνη στην γενική εκπαίδευση, αλλά και την ειδική αγωγή, όσον αφορά τους εκπαιδευτικούς, το μαθητικό πληθυσμό, αλλά και την ίδια την εκπαιδευτική διαδικασία.

Βιβλιογραφικές παραπομπές

- Albrecht, K. (2006). *Social intelligence, the new science of success*. San Francisco, CA : Jossey-Bass
- Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York, NY: Basic Books.
- Goleman, D. (2006). *Social intelligence, the new science of human relationships*. New York, NY: Bantam Dell.
- Kihlstrom, J., & Cantor, N. (2000). Social intelligence. In R. J. Sternberg (Ed.) *Handbook of Intelligence* (pp. 359-379). Cambridge: Cambridge University Press.
- Thorndike, E. L. (1920). Intelligence and its uses. *Harper's Magazine*, 140, 227-235.
- Wawra, D. (2009). Social intelligence. *European Journal of English Studies*, 13(2), 163-177.
- Wechsler, D. (1958). *The measurement and appraisal of adult intelligence* (4th ed.). Baltimore: The Williams & Wilkins Company
- Yermentaeyeva, A., Uaidullakzyzy, E., Ayapbergenova, A., & Muldabekova, K. (2014). Social Intelligence as a condition for the development of communicative competence of the future teachers. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116, 4758-4763.